

Мр Саво МАРКОВИЋ*

ПРВИ ИЗВЈЕШТАЈ АНДРИЈЕ ЗМАЈЕВИЋА
О БАРСКОЈ НАДБИСКУПИЈИ СВ. КОНГРЕГАЦИЈИ
ЗА ШИРЕЊЕ ВЈЕРЕ: ГОДИНА 1671.

Фрагмент са споменика ослободиоцима Бара
(Споменик је подигнут 1881. године)

Андрија Змајевић, рођен 1624, школовао се у Риму, гдје је промовисан за доктора теологије и филозофије. Након тога, неко вријеме је предавао у Конгрегацији за ширење вјере.¹ Године 1656. постао је пе-

* Аутор је правни историчар, Бар.

¹ Павао Буторац, *Змајевићи*, Загреб 1928, стр. 5.

рашки свештеник и опат самостана св. Ђорђа на острву. Мада је и раније по њеном налогу пратио прилике на свом подручју, 1660. добија у Риму нова задужења од Конгрегације - да испита могућност мисионарског дјеловања у крајевима под турском влашћу.² Године 1664. постаје апостолски викар будванске бискупије и повјереник св. Столице, а 23. фебруара 1671. барски надбискуп и примас Србије.³ Као надбискуп, столовао је у Паштровићима. У цркви св. Текле у Спичу одржао је 10. децембра 1674. дијецезански синод на народном језику, а и акти синода су написани истим, да би их будвански викар Бернард превео за *Plurimum Sacrum*.

Умро је 7. септембра 1694; сахрањен је у Перасту, у малој капели Госпе од Розарија, коју је подигао 1678. себи за маузолеј.⁴

Написао је више дјела:

Црквени љејојис (980 страна),

Свађа Лазаревић кћери, Бранковице и Милошевице (пјесма у дијалогу, 1190 стихова),

Перашки бој 1654. године, спјев,

Словинској Дубрави, пјесма,

Трију Шкури, шаљива пјесма,

Пјесма од ѡакла.

Његови први радови су: *Збирка народних ѡјесама и Прејиси дубровачких ѡјесама* (1640-44). Писао је латиницом и ћирилицом.⁵ Он и Трипо Кокоља (1661-1713) цртали су минијатуре у Црквеном љетопису. "Перашка предаја хоће, да је сликар у слици Маријина Приказивања у Госпину светишту у лику великога свећеника представио свога мислиоца надбискупа Андрију. И право је тако".⁶

У свом плодном животу и стваралаштву исказивао се као ријетко хумана и толерантна личност, ослобођена сваке нетрпељивости, посебно ако се узме у обзир вријеме у коме је живио и изразито религиозно образовање које је стекао.⁷ "Urban Sergio овако о њему писа: Човјек велике крепости и обдарен великом непорочношћу, на кога се свети Збор за ширење вјере посвеме ослања".⁸

Италијански текст Змајевићевог *Извјешћјаја* који је овдје преведен публиковао је П. Базилије Панџић под називом "Први извјештај Андрије Змајевића о барској надбискупији", Радови Хрватског Повијесног института у Риму, св. III-IV, 1971., стр. 223-241. Текст је насловљен: "1671. Новембар 3. - Извјешће Барскога Надбискупа и Управитеља Будванске Бискупије Андрије Д.р Змајевића Св. Збору за Разпростирање

² Др Винко Форетић, *Змајевићи и Дубровник*, Споменица Матије Змајевића, Котор 1985, стр. 155-56.

³ *Предњеѡшоевско доба*, приредили: др Нико С. Мартиновић, Ристо Ковијанић, Славко Мијушковић, Чедо Вуковић, Титоград 1963, стр. 529-530 (Р.К.); Др Иван Марковић, *Дукљанско-барска Мејтројолија*, Загреб 1902, стр. 143-147, 208.

⁴ *Предњеѡшоевско доба*, стр. 530, Павао Буторац, ор. cit., стр. 8.

⁵ *Предњеѡшоевско доба*, стр. 530.

⁶ Павао Буторац, ор. cit., стр. 14.

⁷ Војислав Бољевић - Вулековић, *Андрија Змајевић и његов Црквени љејојис*, Споменица Матије Змајевића, Котор 1985, стр. 176.

⁸ Павао Буторац, ор. cit., стр. 6.

свете Вјере о пастирском походу обију бискупија." Документ потиче из Архива Конгрегације Пропаганда Фиде, SRCG (S/critture/R/iferite/C/ongregazioni/G/enerali) vol. 434, ff. 415-424. 1671.

ДУБОКО ПОШТОВАНА И НАЈЧАСНИЈА ГОСПОДО, ВИСКОЦИЈЕЊЕНИ УГЛЕДНИЦИ,

Како сам раније најпонижније обавијестио вашу св. Конгрегацију, одмах по стицању (прво)свештеничке одежде премјестио сам се у ову моју резиденцију, гдје сам у извршавању дужности пасторалне бриге желео лично упознати стање ових сиромашних цркава, отпочињући моју визитацију од барске Метрополије; дијецезе која, обухватајући будвански Викаријат, граничи једном страном са територијом Улциња, са друге оном од Котора, са треће дијацезом Скадра, а са четврте је омеђује обала Јадранског мора. Простире се у ширину правом линијом око 40 миља и толико у дужину. Више је брдовита него равна.

Дана 23. септембра, првог дана визитације, кренувши из Будве стигао сам на пола ноћи под Бар до једне рјечице зване Рикавац, три миље далеко од града, и ту сам се зауставио до свитања. Ујутру затим, у добар час, будући да се проширила вијест о мојем доласку, дошао је на коњу Ахмет Челебија Мустафијеб, један од главних Турака у граду, са поворком од двадесетдвојице осталих другова, доводећи коње за мене и моје попове и клерике, испред којих, у прелатском одијелу, са огртачем и крстом пред грудима бијаш уведен у град, гдје ме на вратима дочекаше старији људи, те ме отпратише до куће која ми је била припремљена, у близини надбискупске палате, у којој сам се смјестио. То јутро и послеподне проведох у одашиљању поклона од слатког, стакла, вјештачко цвијеће и воће, огледала, свежњеве сапуна од мошуса и сличне ствари које Турци цијене. Посјетили су ме и посјетио сам Диздар Агу, Капетан Агу, Кадију, Селектарбега и друге, од којих сам био прекомјерно чашћен и који су ми показали да им је било велико задовољство да се надбискупско достојанство њиховог града очувало на украс истога.

Другог, а тако и сљедећег дана бијаш у посјети црквама истога града који је смјештен на једном истакнутом брежуљку, изнад предивног поља, накићеног хришћанима који су прије становали у племићким кућама и палацетама. Катедрална црква св. Ђура саграђена је засвођена са три брода, које подржава десет прелијепих стубова. Сада претворена у џамију, види се без олтара, да би ово што је остало само у капели било уништено од Турака. Има једну проповједаоницу од дрвета, са неколико висећих свјетиљки, и ћилиме раширене по земљи, какве Турци обичавају имати на њиховим мјестима за молитву.

Међу стварима најотменије израде неке су дрвене меморије пређашњих надбискупа, исклесане изнад надгробних плоча, постављене на зидовима, како унутра, тако и са вањске стране цркве; а над главним вратима прелијепе архитектуре види се уздигнута статуа св. Ђура на коњу у мермеру, којој су Турци, који не дозвољавају никакав облик представе у

својим мошејема, одрубили главу. Изнад истих врата виде се исклесане и следеће ријечи:

QVEM CELEBRI STVDIO TIBI LAETI ET CORDE DEVOTI
FECIMVS INGRESSVM HIC AD TVA SACRA DEVS
PRECIBVS MILITIS SANCTI ET PIETATE SVPERNA
NVMINE PLACATO XPE TVERE TVA. MdxLVIII.I.IVLI¹

Иза цркве је била сакристија која се види откривена, са неколико светих ликова давно начињених, а дан-данас се држе нетакнутим, очувавши се без било каквог оштећења од кише и лошег времена од часа када се град предаде Турцима године 1571, прије сто година. Уз бок наведене цркве је четвороугаони звоник са прозорима од мермера, урађеним с колонетама, од половине уништен услед потреса, а са десне стране се види велика кућа Надбискупске палате.² Има величанствен улаз из-

¹ Дио овог натписа постоји узидан на споменику Ослободиоцима подигнутом 1881. Текст који се на њему налази гласи:

QV.E. CELEBRI. StvDI(O) ...
FECIMVS. INGRESSV(M) ...
P(RE)CIBVS. HV(N)C. MILITIS
NVMINE.PLACATO ...

Овако осакаћен натпис било је тешко превести; нагађало се о уласку војске, одн. прослави стогодишњице уласка млетачке војске у Бар. Ђурђе Бошковић на основу сачуваног текста сматра да је натпис на фасаду катедрале доспио највјероватније тек приликом неке њене обнове. Ђурђе Бошковић, *Стари Бар*, Београд 1962, стр. 17-18.

Дио натписа на споменику Ослободиоцима и Змајевићев запис се унеколико разликују (HV(N)C). Ријеч је међутим, о религиозном натпису који је примјерен надбискупској столној цркви на којој је постављен: њиме се изражава побожност и поштовање светом божјем војнику и заштитнику града, којем је посвећена катедрала. Година је 1548.

Предусретљивошћу Др Милоша Милошевића (којем и овом приликом захваљујем), предложено је следеће рјешење латинске енигматике преписа:

QUEM INGRESSVM TIBI FECIMVS, CELEBRI STVDIO LAETI
ET CORDE DEVOTI, HIC AD TVA SACRA, DEVS, PRECIBVS
MILITIS SANCTI ET PIETATE SVPERNA, NVMINE PLACATO,
CRISTE, TVERE TVA.

ПРЕДУЗЕЛИ СМО ОВАЈ ДОЛАЗАК (ХОДОЧАШЋЕ?) ДО ТВОГ
СВЕТИЛИШТА, БОЖЕ, СА РЕВНОСНИМ ЗАЛАГАЊЕМ И
ПОБОЖНОШЋУ У СРЦУ, ДА БИ СЕ, ПОШТО СМО УМИЛОСТИВИЛИ
БОЖАНСТВО МОЛИТВАМА СВЕТОГ РАТНИКА И НАЈВИШОМ
ПОБОЖНОШЋУ, ПРЕДАЛИ, КРИСТЕ, ПОД ТВОЈУ ЗАШТИТУ.

Ambroz Antun Kapizzi, фрањевац из Осора, последњи је надбискуп (1579-1598) који је целебрирао у катедрали св. Ђура, гдје је негдје иза 1585, након једне ватрене проповиједи против отпадника, био затворен од Турака, злостављан и ватром мучен, а барска катедрала претворена у џамију.

Винко П. Малај, *Дјеловање фрањеваца Дубровачке провинције међу албанским католицима, Самосиан мале браће у Дубровнику*, Загреб - Дубровник 1985.

² "Од надбискупске палаче начинит ће шталу и појату, а један ће дио одредити кадији за стан." Иван Марковић, *op. cit.* стр. 128 (по Bizziju).

"Близу цркве је постојала надбискупска палата, веома велика и величанствена, међусобно одијелена једним малим тргом..."

Извјештај надбискупа Marka Giorga о стању Барске надбискупије 1697. године,

над којег се види грб Монсињора надбискупа Брунија,³ који је био на Тридентском концилу, са другим грбовима усјеченим у мермеру, и сљедећи натпис:

IOANNES BRVNO OLCINEN. ARCHIEP. ANTIBAREN.
DIOCLEN. REGNI SERVIAE PRIMAS SIBI ET POSTERIS
CVRAVIT DILIGENTER INSTAVRARI. MdlXIII⁴

Постоје 53 друге цркве и капеле у граду и подрађу, од којих су неке сада претворене у мјеста становања за Турке, неке се користе као џамије, а неке се виде раскривене.

Осим катедралне цркве, саборне су биле црква св. Петра, она св. Илије⁵, Госпе изван зидина: величином и израдом врло отмјене цркве. Изван зидина налази се црква св. Николе⁶ са својим самостаном, која је припадала оцима конвентуалцима св. Фрања, а сада је настањена Турцима. Свака црква и капела има свој звоник још дан данас, што чини лијеп приступ хришћанском граду. Нека су од звона наведених звоника, како

Предговор: Др Шербо Растодер, превод: Msgr Петар Перколић, Историјски записи 1-2/94, Подгорица 1994, стр. 159.

"Naueua (град Бар) la Chiesa Cattedrale sotto l'iuocat.ne di S. Giorgio, contigua al Palazzo Archiepiscopale nel posto piu alto della citta."

Relatione dello stato d'Albania e Servia visitate da Vincenzo Zmajevich arcivesco d'Antivari nell'anno MDCII (Notitie universali dello stato di Albania e dell'operato da Monsig.r Vincenzo Zmaieuvich Arcivescuo di Antivari Visitatore Apostolico dell'Albania) Quallen und materialen zur albanischen geschichte im 17. Und 18. Jahrhundert, albanische forschungun 20, dr. Rudolf Trofenik, MInchen 1979, стр. 16.

Ђурђе Бошковић у књизи *Стари Бар* истиче да је Павле Ровински 1880. године видио на црквеном дому преко пута цркве св. Ђорђа представљену митрополитску митру. Турски валија који је у овој згради становао оставио је недирнуту; настрадала је приликом експлозије муниције у цркви св. Ђорђа 1882."

Ђурђе Бошковић, *Стари Бар*, стр. 20-21.

На Споменику ослободиоцима налази се и један надбискупски грб.

- ³ Иван VIII Бруни (1551-1571), барски надбискуп, родом Улцињанин; раније каноник столне цркве у том граду. Учествовао је 1551-52. на Тридентском концилу, а 1562-63. поново је био у Тренту на саборским сједницама (на чијим се актима потписивао: Primas regni Serviae). Папа Пио IV повјерио му је 1565. на управљање улцињску, па и будванску бискупију (јер се бискуп Antonio Ciurelia након Тридентинског концила више није хтио у њу вратити). Приликом заузимања Бара Турци су га засуђили и послали на галију, гдје је и скончао, на крају Лепантске битке. Иван Марковић, оп. цит., стр. 127-29, 203-4.

"Титуларни ратачки опат Лорензо Писани имао је 1563. године оштар сукоб с барским архиепископом Јованом. Спор је доспео чак пред папу, али, како подвлачи D. Parlatti, неизвесно је због чега је он избио и како се завршио."

Момчило Спремић, *Рајачка ојашница код Бара*, Београдски Универзитет - Зборник филозофског факултета, књига VIII - Споеница Михаила Динића, Београд 1964, стр. 205.

- ⁴ ИВАН БРУНО, УЛЦИЊАНИН, НАДБИСКУП БАРСКО-ДУКЉАНСКИ, ПРИМАС КРАЉЕВСТВА СРБИЈЕ СЕБИ И НАСЉЕДНИЦИМА ОБНОВИ БРИЖЉИВО СЕ СТАРАЈУЋИ. 1563.

- ⁵ Црква св. Илије служила је хришћанима до доласка генералног провидура Foscola, који је у јануару 1649, током кандијског рата (1645-1669), безуспјешно напао Бар. Извјештај надбискупа Marka Giorga, оп. cit., стр. 158-59.

- ⁶ "... и она је разорена и уништена у наведеном млетачком нападу.... Самостан пак и данас постоји са својом оградом, али у турском посједу, који су га претворили у (објекат) за становање." Ibid. стр. 160.

се има традицијом, Турци претворили у топовску ђулад, а нека хришћани бијашу закопали близу истих цркава. Наведена црква Госпе extra muros⁷ држана је од наших до године 1662, од када је затим (како сам схватио), због мало бриге и жара које су имали хришћани становници вароши са својим жупником, који су је могли задржати са неким поклоном командантима, раскривена од стране Турака, који нам више нису дозвољавали држати мису у преосталој капели, као ни у осталим црквама у вароши, осим у капели св. Венеранде, око миљу удаљеној од града. Са источне стране мање од пола миље, виде се неки вртови и врло плодна поља са једном откривеном црквом и неколико кућа које су припадале мојим претходницима; и дан-данас Турци оно мјесто зову Бискупада. У власништву су једног од главних Турака, који ми је показао мјесто, рекавши: ево мјеста врта ваших Претходника, које је Велики Господин дао мојим прецима. Прије двадесетдвје године овдје у граду бијаше осам великих и главних племићких фамилија, које су затим у вријеме једне опсаде предузете од стране наоружаних хришћана године 1648,⁸ оклеветане да су учиниле да дође она војска, те да су у спрези са њом; док је њихов надбискуп Боналди⁹ био на истом пољу, бијашу принуђени несрећници са многим другим хришћанима из јурисдикције да се одрекну Свете Вјере и да се потурче; а они који нису жељели пригрлити њихову секту бијашу скраћени за главу; а неки набијени на колац умријеше, упркос, у светој Вјери. Многи на крају, изгубивши сва добра бијегом спасише живот, међу којима је био г-дин Винћенцо Самуели, који је у то вријеме напустио посједе велике вриједности да би се сачувао у св. Вјери. Ови се у Будви, а други сада у Котору и Дубровнику налазе. Неки ренегати у граду сматрају да су се сачували у св. Вјери практикујући кришом у кући своје побожности; али због тога што споља показују да су Турци и да проповиједају ону секту, посјећујући џамије из страха који имају да ће изгубити живот и остала овоземаљска добра, налазе се у стању патње.

⁷ Которски провидур Francesco Tiepolo јавио је својој влади у Венецији како су 7. марта 1631. кадија и барски прваци претворили у џамију цркву св. Марија *изван града*, која је служила хришћанима католичке вјере, бацајући на земљу свете иконе, а у ватру статуе и слике светаца, бјеснећи чак против мртвих, јер су њихове кости повадили из гробница и бацили псима. Турци су конфисковали сва црквена добра и запријетили католицима смрћу ако не пређу на ислам. Барски католици упутили су писмо млетачком амбасадору у Цариград, тражећи од њега заштиту. Др Глигор Станојевић, *Прилози проучавању историје Боке Которске у првој половини XVII вијека*, Историски записи XXII, Титоград 1965, стр. 64. (Документ из венецијанског архива).

"... на око 70 корака испод поменутих зидина била црква посвећена нашој Госпи... коју су наши посједовали и у њој обављали службу Божју до доласка наведеног Foscola са војском, након тог догађаја бјеху попаљене и изгорене све свете слике... и нашим би забрањен улазак у њу. Бит ће око 30 година да су је Турци открили и баш је ове године порушена из темеља, са ње је однијето камење за градњу градских зидина због страха од млетачког оружја..." Извјештај надбискупа Marka Giorgia, *op. cit.*, стр. 160.

⁸ Заправо у јануару 1649.

⁹ Јосип Марија Боналди (fra Giuseppe Maria Buonaldi), доминиканац из Задра, барски надбискуп од 2. 9. 1646. до 27. 11. 1652.

Овима су до сада дијељени сакраменти, а ја, узимајући у обзир мизерно стање у којем се налазе, нисам их желио примити, нити знам како да им помогнем, док ми у овој св. Конгрегацији не буде сугерисан какав прикладан начин којим би им се омогућило уживање ове бенефиције. Само двијема кућама хришћана наших католика дозвољено је да станују у граду: једна је Бориса, најзначајнија међу осталим које бијаху, а друга Назака.¹⁰ Осим ових биће да је око стотину осталих вјерника, који служе у турским кућама, којима није дозвољено ступати у наше цркве, осим у дан Ускрса, за примање пресветих сакрамената: над којима је неопходно имати велику будност, да се у биједи не изгубе, уз скорашњи примјер осталих ренегата. У бургу (вароши) се налазе 83 куће истих католика које ће имати око 200 душа за причест¹¹. Њихов жупник, који има све ствари неопходне за жртву мисе, је D. Pietro Giorga, свештеник мисионар, сад већ ороную, којег ће моћи замијенити Д. Марко, његов унук, којег сам послао да студира на колегију у Ферму, док успије, будући да се од овога мало чему добром може надати овај народ, којем је веома неопходна ревност и марљива помоћ. Нашао сам у граду код извјесног Топала отпадника, који бијаше прокуратор барских цркава док је био хришћанин, нешто св. руха за олтарски антипендиј, врло старог, од златног платна, са једном планетом од зеленог сомота, за које ствари сам се побринуо да ишчупам из његових руку, да бих их ставио на сигурном у Будви; тамо неће поново бити узете од Турака; али видјевши да он показује велику одбојност да их да ван града, послах двојицу хришћана у бург за нове прокураторе и предадох им исте, као и печат који бијаше од катедралног Каптола, сличног сљедећем отиску.

Трећег дана визитације праћен тројицом Турака, тако да ми није била направљена ни једна сметња, и носећи са собом дозволу команданата, а нарочито ону Скадарског санџака, врховног команданта свих околних градова, за коју ми је требало исплатити 5 цекина, превезао сам се у село Зупци, гдје сам нашао 45 кућа хришћана са око 130 душа за причест.¹² Ово село има своју жупну цркву посвећену св. Николи¹³ и још једну св. Ивану Крститељу, срушену земљотресом. Понтефикално сам богослужио, у чему су узели учешћа чак и они из бурга (вароши). Проповиједао сам и извршио кризмање. Иста црква има све потребне ствари за целобривање мисе, осим калежа, који се за богослужење посуђује из других цркава. Жупник је D. Franco Giorga,¹⁴ од скора свештеник; по оно-

¹⁰ О породицама Назак, Борис, Самуелис: Саво С. Марковић, *Барски њајрицијај*, Бар 1995, стр. 34, 25-27, 42-44.

¹¹ У Извјештају Марка Ђорге из 1697. наводи се да је у Бару и околини 279 католика, а у самом граду свега двије католичке куће. Мухамеданаца (укључујући и неколико православаца) има око 2.700 душа.

По Вицку Змајевићу (1702), у бургу је 78 породица са 206 душа. *Relatione*, op. cit., стр. 17.

¹² У Ђоргином Извјештају село броји 316 католика. Извјештај надбискупа Марка Giorga, op. cit., стр. 164.

¹³ "У овој се цркви налазе разне слике Блажене Дјевице, св. Николе и других светаца, које су ту донијете од побожних вјерника за вријеме Foscola Barskog, да не би биле попаљене, што се догодило другима, које се нађоше послје његовог одласка, у цркви Блажене Дјевице близу горепоменутог града." Ibid.

¹⁴ Брат каснијег барског надбискупа Марка Ђорге. Рођен 1638.

ме што показује споља и како сам закључио из жалби сељана, на мало добром гласу и врло посвећен лихварству, које држи као властиту обавезу служења цркви. Носио је на мјесто тонзуре један чуперак по турски на велико зграђавање свих католика; како ми није било могуће, због заштите коју је уживао од Турака, да га дам одмах одсјећи, дао сам рок, и у случају да не послуша, као у другим мојим наредбама, бићу приморан да га суспендујем и препоручим ону жупу Д. Стефану, жупнику Шушња.

Четвртог дана визитације био сам у селу Туђемиле¹⁵, у којем сам нашао 22 католичке фамилије са 97 душа за причест, а међу њима је исто толико турских кућа. Црква је и у овом селу посвећена св. Николи. Налази се раскривена и урушена од земљотреса, тако да није остала осим једна капелица, у којој се богослужи. Изрекох мису и савјетовах народ, те изврших кризмање. Како у подграђу Града, тако и у овом селу жупник је горе наведени D. Pietro Giorga¹⁶, лишен сваке неопходне ствари за жртвени обред мисе.

Петог дана визитације отишао сам у село Шушањ, у којем сам нашао 46 кућа католика са 157 душа за причест.¹⁷ Црква која стоји на једном уздигнутом брежуљку је посвећена св. Венеранди (Петки)¹⁸; једна друга, срушена, на једном рту близу мора, звана је св. Марија Ратачка, са самостаном, такође разваљеним, који је припадао оцима бенедиктинцима, врло пространих посједа, које сада држе Турци. У капелама наведене цркве које су опстале целебрира се више пута годишње, нарочито на дан Навјештења и Тијелова, а у молитвама учествује цијели околни крај.¹⁹ Види се једнако на врху једног брда једна друга црква, мала али у рушевинама, али се и поред тога понекад богослужи.

Жупник села зове се D. Stefano Grubani, око 40 година, у којег је мало учености, која је надомјештена добротом живљења, због чега га народ много воли. Има све неопходне ствари за мису у довољној мјери, осим калајни тањир за хостију, који је у лошем стању. И у овој цркви сам одржао проповијед и кризмање. Девет жена, Српкиња, удатих за католике, пригрлише наш свети обред и жељаху примити сакрамент кризме.

¹⁵ Марко Ђорга 1697. Каже да у Туђемилима има 125 католичких душа и три турске куће са 15 душа. "... Туђемили, које (има) осам година би опустошено и попаљено од хајдука и Црногораца који не опростише ни полу ни добу." Ibid.

Вицко Змајевић извјештава: "Tugemilli conta case Cattoliche 12., anime 98. Na la Chiesa sotto l'inuocat.ne di S. Nicolo rouinata dal terremoto...". Relatione, op. cit., стр. 18.

¹⁶ Стриц надбискупа Марка Ђорге (1696-1700).

¹⁷ По Извјештају надбискупа Марка Ђорге (1697), у селу има 363 католика. Надбискуп Вицко Змајевић (1702): 358 католика. Relatione, op. cit., стр. 19.

¹⁸ Вицко Змајевић истиче да је црква премала да прими сав народ. Relatione, op. cit., стр. 19.

"У XVII стољећу и касније, када ратачки бенефициј није више имао великих доходака, обичавао је барски надбискуп именовати жупника Св. Венеранде почасним ратачким опатом (abbas Suzanensis et Rotacensis)". Иван Остојић, *Бенедиктинци у Хрватској*, св. II, Сплит 1964, стр. 519.

¹⁹ О релацијама барских надбискупа: Момчило Спремић, *Ратачка опатија код Бара*, стр. 200 и даље.

О св. Марији Ратачкој, Иван Остојић, op. cit., стр. 512-518. Извјештај надбискупа Marka Giorga, op. cit., стр. 165-166.

Дадох разрјешење једном покајнику који са женом скрхан на земљи у присуству свег народа исповиједи да је умрло једно њихово дијете прије него што је примило св. Крштење, немарношћу обоје њих; а да исти народ не би одгађао дуго времена крстити своју дјецу, као што су били уобичајили у прошлости, са нешто негодовања их опоменух, и надам се да ће бити плодно.

Шестог дана визитације бијах у Спичу и Созини, гдје сам нашао 50 кућа нашег обреда и исто толико обреда грчког, подвргнутих епископу Цетиња, шизматику. Жупник наших Латина, којих ће бити на броју 172 душе за причест²⁰ је Д. Марино Јелић, мисионар ваше св. Конгрегације²¹. Срби имају два попа њиховог обреда. У Спичу је 12 цркава заједничких наших и српских. Главна је св. Текле. У Созини је на исти начин три цркве²²; главна је она св. Николе, такође су заједничке. Жупник није имао други калез осим једнога пуклог на четири мјеста по ивици, који му је од г-дина Доменика Бубића из Будве, ученика ове св. Конгрегације, био дат у позајмицу, те га, носећи много година у врећама по селима, учини бескорисним толико да је било неопходно забранити му да богослужи с оном вазом у тако лошем стању, и дати му другу у позајмицу из цркава у Перасту.

Седми дан визитације био сам у Мркојевићима, народ подијељен по селима, а простиру се од Бара до Улциња, заузимајући добар дио Надбискупије. Сви су шизматици, имају своје цркве и попове потчињене горе поменутом епископу у Цетињу, од којих су ми се неки показали врло љубазним и учинили ми сваку могућу част.²³ Дао сам им неколико круница и медаљона које су ми тражили, што им је било врло драго, па иако живе под управом истог Владике, или Епископа, ништа мање између њих и наших није добре сагласности. Мислио сам да идем у Улцињ да утјешим сиромашне хришћане, који се налазе у ропству, а посебно они из Црквене државе, који су недавно заробљени под Песаром - њих шездесет на броју; али због сталних киша и противног времена није ми било дозвољено.

Осмог дана визитације, не могавши због великих киша и вода које се сливаху са брда посјетити нека села смјештена изнад истих, утјешило

²⁰ У Извјештају Марка Ђорге (1697) наводи се 314 католичких душа у општини Спич. За Созину каже: "Ово село броји 190 католичких душа од којих је 116 способно за св. Исповијест и причест, остали неспособни. И ови су духовно послуживани од прије поменутог мог брата Франа. Међу њима сада нема до двије српске куће." Извјештај, *op. cit.*, стр. 167. Вицко Змајевић за Созину каже: "... tre case cattoliche, anime 19 di Sossina..." *Relatione, op. cit.*, стр. 19. У Спичу је 297 католика. Жупник је Франо Ђорга; станује у Брци. *Ibid.*, стр. 20.

²¹ Каснији бискуп Сале; синовац П. Доната Јелића из Спича (1600-1676), који је учио у Дубровнику и Падови (гдје прилази реформатима). "Дознавши да су Турци заробили и продали преко 50 особа из Спича (18 чланова његове обитељи) са сакупљеним милодарима од дубровачких клариса, одлази 1656. у Напуљ, гдје их је пронашао као слуге у појединим обитељима." В.: П. Малај, *op. cit.*, стр. 232.

²² Према Извјештају Марка Ђорге - четири цркве. Извјештај, *op. cit.*, стр. 167.

²³ "Ови становници су увијек били од давнине српског обреда. Сада су пак већином Турци... Послуживани су само од два српска свештеника, веома непоучена." Извјештај, *op. cit.*, стр. 165.

бих оне сиромашне вјернике својим присуством, што очекујем да ћу урадити долазећег прољећа; позвао сам Д. Марина, споменутог мисионара, с циљем да се као визитатор премјести тамо, понесе неке ствари њима за штовање и осмотри потребе оних цркава. Он је био у Бриски гдје је нашао куће хришћана, наших католика, смјештене међу Турцима становницима овог села - њих само седам, а с обзиром да су породице бројније, има у њима душа за причест 59. Имају за свештеника Д. Луку²⁴, младог, скоро заређеног, рођеног у истом селу, а оно има само једну цркву, посвећену св. Димитрију²⁵; у тако лошем стању, да се у вријеме киша не може у њој богослужити.

Би затим у селу Телићи²⁶, у којем нађе 8 католичких кућа, са приближно 50 душа за причест. Има двије цркве; једну посвећену св. Александру и другу св. Николи, обје срушене потресом. Од потребних ствари за жртву мисе немају друго до једну мисну одору (планету), врло стару и сада већ потпуно подерану. У селу Ливари²⁷ нашао је двије цркве, једну св. Петра и другу св. Николе, са једном старом разнобојном планетом, без других ствари неопходних за жртву. У истом је селу око 40 душа за причест. У селу Пинчићи²⁸ нашао је цркву св. Николе са једном црвеном планетом, а црквом толико лишеном сваке друге ствари, да нема чак ни светог лика над олтаром. Ово село има 9 католичких кућа смјештених међу Турцима и шизматицима, са око 50 душа, које су најсиромашније, просјачке, које се налазе у мојој дијецези. Био је коначно у

²⁴ Надбискуп Марко Ђорга говори о истом свештенику: "... часни Д. Лука Бриски, апостолски мисионар, времешан свештеник и веома заслужан, јер више од 50 година послужује ове сиромашне с успјехом и на њихово задовољство... без обзира што је већ седамдесетогодишњак и већ оронуо." *Ibid.*, стр. 163.

В. Змајевић:

"... Parocco D. Luca Brischi settuagenario, ma di robusta complensione, dotato negli tratti di certa naturale dolcezza, colla quale s'ha acquistato, e l'amore, e la stima d'ogn'uno. E bene merito di questa Diocesi assistita da lui solo per lo spazio di due anni nella guerra passata, nell'esilio degl'altri Sacerdoti." *Relatione*, op. cit., стр. 22.

²⁵ Марко Ђорга: "... Бриска са 5 турских и 15 католичких кућа, који имају за жупну цркву св. Димитрија Мученика, сазидану али откривену, и кад су кише не може се унутра служити миса." *Ibid.*, стр. 162.

Вицко Змајевић: "Brischi di case 15. anime 99. ha la Chiesa di S. Demetrio fatta a uolto con bella struttura, et in cattiuo stato materiale..." *Relatione*, op. cit., стр. 21.

²⁶ М. Ђорга: "... сада сведено на само 8 турских кућа, двије српске и 6 наших католичких. Ови имају за жупну цркву св. Александра Мученика..." *Извјештај*, оп. цит., стр. 162.

Вицко Змајевић: "... Telichi di case cattoliche 4., anime 31. con la Chiesa di S. Alessandro in buon stato materiale..." *Relatione*, op. cit., стр. 21.

²⁷ М. Ђорга: "... се састоје од 2 турске куће, 7 српских и 29 католичких". *Извјештај*, оп. цит., стр. 162.

Вицко Змајевић: "Liuari di case cattoliche 21, anime 178. numera due Chiese, una di S. Pietro.... Vi e anche la Cappella di S. Veneranda fatta a secco per uso Cattolico, et un'altra di simile qualita, e grandezza di rito greco." *Relatione*, op. cit., стр. 21.

²⁸ М. Ђорга: "... у којем се налази 9 турских кућа а наших католичких само 7, који за своју жупну цркву имају св. Николу, ..." *Извјештај*, оп. цит., стр. 162.

Вицко Змајевић: "Pincichi la case cattoliche 11. anime 86. con la Chiesa di S. Nicolo..." *Relatione*, op. cit., стр. 22.

Шестанима²⁹, гдје нађе 5 цркава срушених и откривених, а само једну покривену³⁰; двије су посвећене св. Павлу, двије св. Венеранди, а једна св. Петру. Немају другог св. руха осим једну љубичасту планету од подеране вуне. У овом селу има око 100 католичких душа, такође смјештених међу Турцима и шизматицима. Њихов жупник, као и свих других које је дон Марино посјетио, је горе поменути дон Лука. У прошлости је ова св. Конгрегација држала по једног мисионара, од којих је посљедњи био Д. Ђорђо Виковић, који се прошле године, будући био каноник цркве св. Јеронима Илиричког, преселио у Рим. Изнад прије поменутог села, до града Диоклије, домовине цара Диоклецијана, који је до 980.³¹ био мјесто резиденције мојих претходника надбискупа, дуг је потез земље, настањен сада Турцима и шизматицима, и међу њима није католичке особе или нашег обреда.

У горе споменутим барским селима нашао сам да су биле начињене многе неприкладности против црквених уредби и св. Вјере, а међу осталима најзначајнија је она једног католика који је послје смрти своје жене узео другу, која је сестра преминуле. Старао сам се да се раздвоје, међутим, нисам могао постићи ништа, јер се муж правдао да не може напустити ову своју жену из страха који има од родбине исте; и да не би никад учинио такву ствар, да му нису дозволили наши свештеници. Један други, након што је отпустио своју прву закониту жену јер није могао имати са њом дјеце, узео је неку другу, са којом је закључио чак брак и изродио сина, а свештеник дозволио да његова прва жена буде кума овог његовог дјетета. Многе сличне нерегуларности су ми биле представљене, које изостављам, да не бих досађивао дугом причом Вашим Узоритостима; остајући у обавези да им се посветим, да се не би чиниле у будућности. Свештеници, њихови управитељи, из незнања и из страха што су имали од Турака, који су се мијешали у сличним случајевима, уобичајили су чинити сличне грешке. Надам се да ће се у будућности из пријетњи и прекора које сам им јавно и у тајности изрекао, уздржати.

Сав горе поменути хришћански пук налази се у великој биједи и Турци са њима поступају не као са поданицима, већ као са робовима, и међу њима се не види особе од ауторитета, или која би се могла очувати у угледном стању. У стварима које се односе на вјеру и богоштовље за вријеме прошлог рата остали су толико сметени, да се дуго времена требало мучити да се доведу у ред. Не нашавши кад жупника светог камена, обезбиједио сам им исте, као што бих, да сам био у прилици, начинио облик хостије, Мисале и Требнике, које држе потпуно подеране, и гдје чак ни њихов лист не замјењују са другим мисама, а многе суштинске ствари не знају напамет у подјеливању сакрамената; с обзиром да их нисам нашао у неким обредима, сигуран сам да су их уобичајили изостав-

²⁹ М. Ђорга: "Број вјерних католичких душа које се налазе у овој општини Шестани пење се на 756... Међу њима нема до само двије турске и 6 српских кућа, које немају више од 40 особа."

Вицко Змајевић: "A Scetani sono anime 511." *Relatione*, op. cit., стр. 22.

³⁰ "In tute queste ville É una sola Chiesa di S. Paolo coperta,..." *Relatione*, op. cit., стр. 22.

³¹ "Destrutta essa del 980. da Samuele Ré di Bulgari..." *Ibid.*, стр. 15.

љати. Преписао сам им форме сакрамената који би се служили у случају да остану лишени истих књига. Уколико би се од ових имале 4 или 5 међу књигама које раздјељује ова св. Конгрегација, учинило би се велико милосрђе да се снабдију ови сиромаси и биједни свештеници; такође и за који облик хостије, јер на овима које имају не види се изражен знак св. Крста, или приправљају хостије толико црне, да је готово недостојно служити се њима.

Деветог дана визитације бијох међу Паштровићима, народом који се протеже обалом од Будве до Спича, посљедњег села барске територије, и имаће сада око 120 кућа преосталих на истом мјесту од посљедњег рата. Стално се повећава број повратника из мјеста гдје се у метезима истог рата бијаху повукли. Сви су српског обреда, осим мјеста Ластве³², које сам овог дана посјетио и нашао у њему двије цркве, од којих је једна наша, посвећена св. Виду, а друга св. Томи, заједничка наших и Срба. Она св. Вида се види разрушена потресом³³, тако да није остала осим једна капела, гдје се сада у мирна времена може богослужити. Она св. Томе је мало оштећена. Обије су у прошлом рату биле потпуно опљачкане од Турака: све потребне ствари које су имале. Од народа који ту живи има око 200 душа нашег обреда, а српског 25. У прошло вријеме док је живио фра Франческо мисионар поштовалаца св. Фрања, станујући овдје у Будви, у њиховом самостану, обичаваше се понекад премјестити тамо и дијелити сакраменте ономе народу; Паштровићи се сада налазе лишени сваке помоћи, немајући свештеника; не могу га држати због властитог сиромаштва. Прије рата ова св. Конгрегација држала је (по) једног мисионара и међу осталим био је Монсињор Франческо Леонардис, прије него што је заређен у надбискупа³⁴, мог претходника. Овог протеклог Ускрса нису имали од кога примити сакраменте они који нису могли доћи овдје до Будве. Нису ништа мање стални у поштовању нашег светог Обреда, надајући се да ће бити помогнути као што су били у прошлости од милости ове св. Конгрегације; кад бих само могао, не бих пропустио пружити им ову помоћ, колико је могуће већу, и притећи им у помоћ лично, кад већ немам начина да држим или пошаљем свештеника, како крајња потреба иште.

Десетог дана визитације Срби су ме позвали да посјетим манастир Прасквицу, мјесто прије поменутих Паштровића, гдје су ми тамошњи монаси указали велику част дочекавши ме у процесии, а игуман Петроније, обучен у свете одежде, изван врата манастира, окади ме и пољубих крст; пјевајући, увели су ме у своју цркву, сиромашну, јер је била више

³² "Пре Кандијског рата, 1637. године, у Паштровићима било је 24 католичких кућа са укупно 70 житеља а 1652. 22." Академик Богумил Храбак, *Поморсџиво, ѓусари и бођошћовље у Пашићровићима*, Историски записи - 4/1995, Подгорица 1995, стр. 150.

"Tra la Popoulat.ne di Pastrouichi, che numerosa di 130. Case professa il rito greco, ò seruiano, u'è solo il Castel di Lastua, di rito Catt-co con sole case cattoliche, 13., anime 98." *Relatione*, op.cit., стр. 20.

³³ Земљотрес из 1667. Цркву је оправио Лука Медин. *Relatione*, op. cit., стр. 20.

³⁴ Франо Леонарди, Трогиранин, барски надбискуп 1644-1646.

пута пљачкана током прошлог рата, али добро одржавану и од оних монаха опслуживану. У манастиру их је укупно седам, да их због сиромаштва, у којем се сада налазе, не би имало више на броју. Ова црква је главна између осталих 42, које се налазе у Паштровићима. У њој је био старјешина до прошле свете године игуман Јосиф, којем је зато што је држао оне људе послушне Светој Столици, од св. Конгрегације била давана годишња потпора од 25 шкуда, како ми кажу, за потребе оног манастира, које су врло добро утрошене.³⁵ Сада има за старјешину горе наведеног Петронија, особу врло поштовану и високо цијењену од истог народа, од чије се добротe надам стварној наклоности, и утолико више, ако им од милости Ваших Узоритости у садашњој потреби коју имају за помоћу, буде давана прије поменута принадлежност, коју су уживали у прошлости.

У наведеном мјесту Лавти понтефикално сам целебрирао и учинио кризмање. Једна цијела фамилија Срба је пригрлила наш свети Обред; и то сам дозволио, на основу Одредби Светости Климента VIII, у којима се одређује да муж жене римског обреда настави исти обред; у манастиру Прасквица, након што сам измирио неке који су се на смрт прогањали.

Једанаестог дана визитације бијаш у Маинама и Поборима, који су људи грчког обреда, код мисионара који су им у прошлости били дати од ове св. Конгрегације, обучених; показали су се врло наклоњени Св. Столици и мени њеном представнику у овим крајевима врло су послушни. Имају двије главне цркве; једна је посвећена Вазнесењу Богородице, поред које се налази и кућа наведеног цетињског Владике, који обичава добар дио године тамо становати, одржавати рукоположења и служити у истој цркви, која није више од миљу удаљена од Будве. Друга, св. Петке, са припадајућим прихватилиштем, смјештена је у равници истог града, под селом истих људи, опслуживана сада од монаха Софронија, који живи врло предан и послушан свакој мојој наредби, и врло поштован од истог народа. Маињани имају једног попа који се зове Григор, који је њихов парох и држи цркву св. Саве која им је дата у Будви, како сам раније дијелом извјестио Ваше Узоритости у Св. Апостолском Сједишту; живи врло привржен. Побори једнако имају једног другог попа од мало учености и зато што је прионуо преко мјере горе наведеном шизматичком епископу, имам мало наде од његовог плода. Овај народ је био врло бројан, сада је из рушевина прошлог рата остало само 87 кућа, а сваког дана се увећава са људима који се враћају из расијања. Другог дана на размеђи; остали су под турском влашћу и зато имају велику потребу за помоћу, како се не би искварили од истог њиховог епископа, врло моћног код граничних Турака.

³⁵ "Јосиф Бечић био је игуман манастира Прасквице, дуго је позитивно оцењиван у крилу римске цркве, примајући као мисионар плату (20 шкуда) почев од 1637. године; био је и у Риму, и тек касније су о њему стигли негативни извјештаји, да је склон схизми. Он је најпре остао игуман Прасквице, али је 1651. постао свештеник у Кастел Лавти." *Ibid.*, стр. 152. Умро је 1655. год.

Дванаести дан моје визитације, 3. новембра, вратио сам се у Будву, посјетивши и овај град, гдје су, како сам прије писао Вашим Узоритостима, три цркве: једна св. Ивана Крститеља, која је катедрала, друга Богородичина са самостаном отаца поштовалаца св. Фрања³⁶, и трећа коју држе Срби. Катедрала има три каноника који се издржавају приходима њихове имовине и из властитих зарада. Од овдашњег земљотреса стоји још откривена, тако да се не може богослужити осим у једној поправљеној капели. Стотину шкуда који су ми послани милошћу св. Конгрегације било је потрошено за креч и друге материјале и за крпљене куће Викаријата, која је била откривена, и највећим дијелом уништена, а сада је моје станиште. Смишљам начин да поново из темеља подигнем исту цркву, кад се већ не може поправити, и уколико се буде могла добити помоћ из једног побожног легата из Монте у Напуљу, остављеног од једног свештеника ове цркве, посредством наведеног Д. Доменика Бубића прокуратора исте, којег за ову потребу морам упутити у тај град, док би Наш Господин разријешо да исте принадлежности буду утрошене за овај рад, и да се у будућности мисе целебрирају у цркви као што је одредио тестатор, обновила би се ова катедрала, без икакве сметње овом сиромашном народу који не може поправити чак ни властите куће, као ни овој св. Конгрегацији, којој у овоме више не бих другим досађивао. И овдје у Будви сам кризмао, којом приликом се окупило доста народа, јер у овој дијецези није чињен такав сакрамент већ око 23 године. Поставио сам за својег Викара наведеног дон Доменика Бубића, ученика овог св. Колегија за Ширење Вјере из више разлога, а нарочито јер он као особа обавезана да се потруди у ширењу св. Вјере оствари свој дуг у овим крајевима, који су у великој потреби за помоћу. Овдје је у прошлости држао ову св. Конгрегацију један учитељ Школе за образовање дјеце, како нашег обрета, тако и српског, а посљедњи је био дон Natale de Michaelis, који умрије прве године ове своје дјелатности. Од тада до данас, народ је у крајњој нужди и био би од велике користи св. Вјери. С обзиром да немам начина да га држим заједно са мном, понизно молим добротворство Ваше Узоритости да учини милост овим свештеником.

У овом граду се налази извјесни Кристофоло Скоровео, који се, изгубивши жену у прошлом потресу, здружио са једном својом родицом другог степена сродства коју држаше у кући, и од тог времена живи са њом, изазивајући згражавање свег народа; изродио је са истом неколико дјеце. Жели разрјешење да би склопио брак са њом; а јер је сиромашан човјек који *manibus victum querit*, нема начина да дође у Рим, да види да ли би могао постићи од Нашег Господина исти опрост, писао сам мојем прокуратору да извиди да ли је икако могуће да му се да, да би сиромаш човјек средио своју савјест и да не буде својим лошим примјером узрок губитка осталих. Уколико у овоме исти мој прокуратор буде имао потребе за каквом помоћи од Ваших Узоритости, као што цијеним да ће

³⁶ Мјесто резидирања барског надбискупа Томе Урсинија (1599-1607), другог по реду за турског периода. Његов претходник Carpius (Carizzi, Капић) се већ био преселио у Будву.

имати, препоручујем га вашем очинском милосрђу, као што понизно молим исту да ми упуту рјешење слједећих недоумица, да се у извршавању мојег старања знадем управљати у сличним случајевима.

Недоумица прва

У барској дијецези се налази неколико хришћана који, узети силом, са надијевањем турског имена, бијаху обрезани и на тај начин декларисани као Турци. Ови сада, иако кришом, исповиједају хришћанску вјеру, чинећи све оно што треба да ради прави вјерник, и клону се одлажења у цамије да моле, док по правилу бивају сматрани за Турке и у јавности не показују никакав знак њихове унутарње вјере: жели се знати да ли су сигурни у савјести и да ли им се треба дозволити тајно упражњавање сакрамената.

Недоумица друга

Постоји такође неколико Срба, који са женама католикињама у жупи свештеника такође католика обичаваху уговорити брак у присуству властитог свештеника Србина, или из неког другог краја, или монаха, свештеника њиховог обреда без претходне дозволе жупника мјеста. Жели се знати: да ли су ови бракови, који се ни на који начин не могу спријечити, важећи.

Сличан брак био је склопљен претходних година овдје у Будви између Андрије Розунавнића, Србина из Паштровића, и Иване, кћи Michela Fetto-a, мог обреда. Ово двоје, сада несложних, поднијели су ми молбу да прогласим ништавим овај њихов уговор, јер није начињен уз помоћ, нити сагласност властитог пароха, па како одлука у овом нарочитом случају зависи од опште друге недоумице, суспендовао сам моје рјешење до доласка ових које молим за властито управљање од Ваших Узоритости; док за сад немам што друго додати, препоручујући себе и овај сиромашни народ и молећи на крају оне помоћи које ће ова св. Конгрегација процијенити нужним да бих могао сачувати ово хришћанство, најпонижније се клањам Вашим Узоритостима.

Најпонижнији и Ваш дубоко захвални слуга
Андрија Змајевић Надбискуп Барски

Будва, 3. новембар 1671.